

ПЕДАГОГИКА ВА ПСИХОЛОГИЯДА ИННОВАЦИЯЛАР

5 СОН, 3 ЖИЛД

ИННОВАЦИИ В ПЕДАГОГИКЕ И ПСИХОЛОГИИ

НОМЕР 5, ВЫПУСК 3

INNOVATIONS IN PEDAGOGY AND PSYCHOLOGY

VOLUME 5, ISSUE 3

ПЕДАГОГИКА ВА ПСИХОЛОГИЯДА ИННОВАЦИЯЛАР ИННОВАЦИИ В ПЕДАГОГИКЕ И ПСИХОЛОГИИ INNOVATIONS IN PEDAGOGY AND PSYCHOLOGY

Мажидов Жасур Бахтиярович

Жиззах давлат педагогика институти,
Педагогика ва психология кафедраси ўқитувчиси
majidov-jdpi@mail.ru

ПРОФЕССИОНАЛ ФУТБОЛ ЖАМОАЛАРИДА "ТРЕНЕР - СПОРТЧИ" ТИЗИМИДАГИ МУНОСАБАТЛАРНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

For citation: J.B. Majidov. Special features of the relationship in the "coach-athlete" system in professional football teams. *Journal of innovations in pedagogy and psychology*, 5, 2020, pp. 36-43

 <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9513-2020-5-6>

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада профессионал футбол жамоаларида "Тренер-спортчи" тизимидаги муносабатларнинг ўзига хос хусусиятлари, тренер шахсининг фаолият услубидаги гностик, эмоционал ҳамда хулқ-атворга оид позицияларнинг ёндашувнинг спотчилар фаолиятига ва жамоадаги ижтимоий муносабатларга таъсири масалалари эмпирик таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: "Тренер-спортчи" тизими, футбол, ўзаро муносабатлар, гностик, эмоционал, хулқ-атвор, касбий етуклик, жамоа, перцептуал баҳолаш.

Маджидов Джасур Бахтиярович.

Преподаватель кафедры Педагогике и психологии
Джизакского государственного педагогического института
majidov-jdpi@mail.ru

СВОЕОБРАЗНОСТИ ВЗАИМООТНОШЕНИЙ В СИСТЕМЕ "ТРЕНЕР-СПОРТСМЕН" В ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ ФУТБОЛЬНЫХ КЛУБАХ

АННОТАЦИЯ

В данной рассматривается вопрос о своеобразности взаимоотношении в системе "Тренер-спортсмен". В этом уделяется особое внимание влияние на эмпирический анализ гностико-эмоционально личностное качества тренера на каждого

спортсмена в отдельности и спортивного коллектива в целом.

Ключевые слова: система "Тренер-спортсмен", футбол, взаимоотношения, гностика, эмоция, нравственные поведения, профессиональная зрелость, команда, перцептуальная оценка

Majidov Jasur Bakhtiyarovich

Jizzakh state Pedagogical institute,
Teacher of the Pedagogy and Psychology
of Department
majidov-jdpi@mail.ru

SPECIAL FEATURES OF THE RELATIONSHIP IN THE "COACH-ATHLETE" SYSTEM IN PROFESSIONAL FOOTBALL TEAMS

ANNOTATION

This article presents an empirical analysis of the specific features of the relationships in the "coach-athlete" system in professional football teams, the influence of the coach's gnostic, emotional and behavioral position during his working process on athletes activity and social relationship in the team.

Key words: "Coach-athlete" system, football, relationships, gnostic, emotional, behavior, professional maturity, team, perceptual assessment.

Бугунги кунда бутун дунёда спорт инсон фаолиятининг энг оммалашган турларидан бири ҳисобланади. Айни пайтларда спорт фақатгина соғломлаштириш функциясини бажариб қолмасдан, кучли ижтимоий ҳодисага ҳам айланиб улгурди. Мамлакатимизда ҳам спорт Давлат сиёсатининг нуфузли йўналишларидан бири ҳисобланади. Ўзбекистон Республикасининг Биринчи Президенти И.А.Каримов таъкидлаганидек, "Спорт характерни чиниқтиради, ўз мамлақати, халқи учун гурур ва ифтихор туйғуларини шакллантиради, бу эса қўйилган мақсадга эришишга ёрдам беради".

Мамлакатимизда жамият ҳаётида спортнинг ролини оширишга катта эътибор қаратилмоқда. Хукуматимиз томонидан "Жисмоний тарбия ва спортни ривожлантириш тўғрисида"ги Қарори, 1993-йил 7-майда Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгаши томонидан биринчи ордон - биринчи ва иккинчи даражали "Соғлом авлод учун" ордени таъсис этилиши, Ўзбекистон Республикаси Президентининг "Ўзбекистонда болалар спортини ривожлантириш жамғармасини тузиш тўғрисида"ги Фармони [1], Маданият ва спорт соҳасидаги бошқарув тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида Президентимиз Фармони (2017-йил 15- феврал) Жисмоний тарбия ва оммавий спортни янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида (2017 йил 3-июнь) ва 2019- йил 4-декабрдаги ПФ-5887 -сонли "Ўзбекистонда футболни ривожлантиришни мутлақо янги босқичга олиб чиқиш чора-тадбирлари тўғрисида" ги Фармони [2] доирасида мамлакатимизда 2030 йилгача футболни ривожлантириш концепциясининг тасдиқланиши мамлакатимизда оммавий спорт тури бўлган футболни ривожлантириш, мазкур соҳада футбол клублари, спорт таълим муассасалари учун спорт шифокори, спорт психологи, спорт фармакологи, спорт ҳуқуқшуноси

ва спорт диетологи йўналишлари бўйича малакали мутахассислар тайёрлашни ташкил қилиш. Шунингдек, замонавий илмий ютуқлар ва инновацион технологиялардан фойдаланган ҳолда тренер, селекционер (скаут), таҳлилчи, ҳакам, маркетинг ва футбол менежери йўналишлари бўйича юқори малакали футбол мутахассисларини тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш мақсадида маҳаллий ҳамда хорижий мутахассисларни кенг жалб қилиш орқали Ўзбекистон футбол ассоциацияси ҳузурида футбол мутахассисларини тайёрлаш марказини ташкил этиш вазифалари белгилаб берилди. Мазкур вазифаларни амалга ошириш учун илм-фан ютуқларидан фойдаланиш ушбу соҳада кенг кўламли тадқиқотлар ўтказилишини тақазо этади.

Спорт психологиясида спортчиларнинг психологик тайёргарлиги ва психик ҳолатларини бошқариш, спорт жамоаларидаги ўзаро муносабатлар мавзуси жуда долзарб бўлиб, у А.Ц. Пуни, Е.П. Ильин, А.В. Алексеев, Ю.Я. Киселев, Г.Д. Горбунов, И.П. Волков, А.Н. Николаев, П.А. Рудик, А.В. Родионов, Л.К. Серова, Ю.Л.Ханин, А. Стамбулов, Коломейцев Ю.А ва В.Ф. Сопов ўзларининг тадқиқот ишларида илмий асослаб беришга ҳаракат қилганлар [3, 244]. Лекин миллионлар ўйини ва кўпчиликнинг севимли спорт тури бўлишига қарамай спортнинг футбол тури психологик тадқиқотларнинг кенг кўламли объекти бўлиб улгурмаган. Спорт фаолиятининг шахс шаклланишига таъсири масалалари кўпроқ индивидуал иштирокчи спорт турларида ва айрим жамоавий спорт турлари доирасида кўриб чиқилган. Юртимизда ҳам бу борадаги ишларни етарлича дея олмаймиз.

Замонавий спортда спортчиларнинг тренерлар, педагоглар ва жамоадoshiлари билан ўзаро муносабатларини тўғри ташкил этиш, самарали мулоқот кўникмаларидан фойдалана билиш, ҳамкорликка асосланган фаолиятни самарали ташкил этиш муҳим масалалардан ҳисобланади.

Муносабатларни тўғри йўлга қўя олиш биринчи навбатда жамоадаги ижтимоий-психологик муҳитнинг соғлом бўлишида, бирдамлик сифатларининг таркиб топишида, жамоавий руҳият устувор бўлишида ҳал қилувчи ролни ўйнайди. Мазкур жараёнда спортчиларда самарали мулоқот кўникмаларини таркиб топтиришни рағбатлантириш енг аввало тренер билан спортчилар ва спортчиларнинг бир-бирин тўғри тушуна олишини таъминлаб беради.

Мазкур масалаларнинг баъзиларига жавоб топиш учун спортда ўзаро муносабатларнинг тизимли усулларини ишлаб чиқиш зарурияти туғилади. Бу борада эса олиб борилган илмий тадқиқот ишлари жуда ҳам камчиликни ташкил қилади. Шу боис профессионал футбол жамоаларида ўзаро муносабатларнинг психологик хусусиятларини ўрганиш ва спортчиларнинг жамоага мослашишига (адаптация) ижобий муҳитни яратиш, футболчилар ижтимоий-психологик билимларини ривожлантириш, мувафаққиятга эришишда жамоавийлик ва бирдамликнинг муҳим еканлигини асослаш, жамоавий мулоқотнинг самарали усулларини ишлаб чиқиш ҳозирги куннинг долзарб масалалардан биридир.

Футбол миллионлар ўйини сифатида ҳамманинг дилидан жой олган оммавий спорт тури ҳисобланади. Мазкур спорт турида шахснинг индивидуал мувофаққияти жамоа мувофаққияти билан боғлиқ тарзда кечиб, спортчининг нафақат индивидуал шаклланишига, балки жамоа шароитида гуруҳ доирасида ижтимоий тажрибаларни, спортнинг жисмоний ва маънавий ютуқлари ўзлаштиришига олиб келади.

Жамоавий ўйин сифатида футбол нафақат шахснинг жисмоний ривожланиш кўрсаткичлари такомиллашувига, балки индивидуал қобилиятларнинг ривожланишига, иродавий сифатларнинг таркиб топишига, жамоа аъзолари

билан муносабатлари асосида муҳим ижтимоий тажрибаларни эгаллашида, ижтимоий онг тараққий этишида, бошқалар олдида масъулият ҳиссини таркиб топишига, бир сўз билан айтганда шахс шаклланиши ва таркиб топишида муҳим роль ўйнайди.

Жамоавий спорт турларида ўзаро муносабатларнинг кечиши кўп жиҳатдан тренер шахсининг касбий етуклиги ва унинг ижтимоий-психологик билимдонлигига боғлиқ бўлади. Айнан тренернинг шахсий ва ижтимоий сифатлари жамоавий муҳитнинг ва шу муҳитдаги устивор руҳиятнинг асосини белгилаб беради. Бу руҳият самарали-истиқболли натижадор фаолиятга йўл очиши ёки зиддиятли-самарасиз натижадорликнинг паст кўрсаткичи билан ифодаланиши мумкин.

Тренер қўл остидагиларда кучли ирода ва юқори ахлоқий меъёрларга эга бўлган жасур рицар имижидagi шахс сифатларини намоён эта олса, спортчиларда ҳам шундай мотивация уйғотиб бир-бирини тўғри идрок этиш ва ижтимоий перцептивликнинг унумдор услуби яратилади. Бу эса тренер ва спортчи муносабатлари (вертикал) кечишида ижтимоий-психологик ва педагогик унумдорликнинг ошишида муҳим омил бўлиб ҳисобланади [4, с.124-126].

Тренер ва спортчи муносабатларини ўрганишда - Ю.Л.Ханин, ва А. Стамбулов томонидан ишлаб чиқилган диагностик усул кўплаб тадқиқотчилар ва спорт психологлари, педагоглари, тренерлари томонидан кенг миқёсда қўлланилиб келинмоқда ва бу ўз навбатида жамоавий спорт турларида тренер ва спортчилар ўртасидаги муносабатларни ўрганишда, тренер фаолиятини баҳолашда ва тренер қўл остидаги спортчиларнинг жамоада ҳукм сурган ижтимоий муҳитдан қониқиши ва ижтимоий адаптацияси масалаларида маълум бир хулосалар қилишда фойдаланиш имкониятини туғдиради.

Мусобақанинг турли босқичларида спортчининг психологик хатти-ҳаракати ва фаолиятини таъминлашда асосий ролни унинг тренери бажаради. Тренернинг вазифаси нафақат спортчининг спорт ютуқлари билан, балки ҳар томонлама ривожланган, билимли ва ўз-ўзини ривожлантиришга қодир бўлган шахсни тарбиялаш ҳамдир. Шундай экан жамоадаги ўзаро муносабатларнинг кечиши тренернинг ижтимоий-психологик ва касбий етуклиги билан бевосита боғлиқдир.

Биз тадқиқотимизда "Тренер- спортчи" тизимидаги муносабатларни ўрганиш учун Ю.Л.Ханин, А. Стамбулов томонидан ишлаб чиқилган "Тренернинг шахсий фаолияти хусусиятларини ижтимоий -персептуал баҳолаш" услубидан фойдаланиб учта футбол жамоаларида тренер ва спортчи муносабатларини ўргандик. Ушбу услуб 24 саволдан иборат бўлиб, ҳар бир хусусият 8 тадан савол асосида аниқланади, яни гностик, эмоционал ва хулқ-атвор хусусиятлари.

- Гностик хусусиятлар - тренернинг спортчилар нуқтаи назаридан мутахассис сифатида малакаси даражасини очиб беради.

- Эмоционал хусусиятлар-тренернинг шахс сифатида спортчилар учун қанчалик жозибadorлигини аниқлайди ва ўзаро муносабатларга киришишдаги фаоллигини кўрсатиб беради.

- Хулқ-атвор хусусиятлари - бу тренер ва спортчиларнинг ўзаро муносабатлари келажакда қандай ривожланиб боришини кўрсатиб беради.

Тадқиқотда иштирок этган спортчилар 18-29 ёшлар оралиғида, жами 69 нафар.

Олинган натижаларга кўра "Зомин бўрилари" профессионал футбол жамоасида спортчилар томонидан берилган баҳога кўра тренернинг гностик хусусиятлари

ўртача 7.3 ни ташкил этиб, тренер спортчилар томонидан мутахассис сифатида юқори билим ва малакаларга эга касбий етук инсон сифатида баҳоланди. Гностик жиҳатларга эътибор қаратувчи тренер шогирдлари билан ўзаро муносабатларида уларга кўроқ билим беришга, фаолият соҳаси бўйича саводхонлигини оширишга, кўпроқ маълумотлар билан қуроллантиришга ҳаракат қилади.

Ю.Л.Ханиннинг таъкидлашича гностик жиҳатларга эътибор қаратувчи тренернинг биринчи навбатдаги вазифаси ўз шогирдларини билимлар билан қуроллантириш муҳим деган установакалар мавжуд бўлади.

Эмоционал жиҳатлар бўйича натижаларнинг ўртача кўрсаткичи 6.4 ни ташкил этиб, тренернинг шахс сифатида спортчилар учун жозибадорлиги юқори баҳоланган. Спортчилар тренерни ижтимоий етук ва ўзаро муносабатларда самимий инсон сифатида билишади.

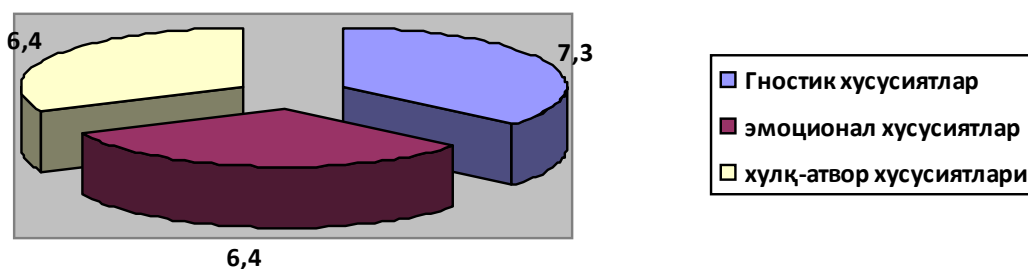
Ю.Л.Ханиннинг таъкидлашича эмоционал жиҳатларга эътибор қаратувчи тренер ўз шогирдларида атрофдагилар билан муносабат кўникмаларини шакллантириш муҳим деган фикрга эга бўлиб, тренернинг вазифаси спортчиларни мусобақа ва ҳаётий ҳолатларга тайёрлаш, шахслараро муносабатларга киришишга ўргатиш, уларда ўзаро ишонч ва ҳурмат туйғуларини шакллантириш лозим деган установакалар билан суғорилган. Тренер фаолиятида мазкур хусусиятнинг устувор бўлиши спорт жамоасида ўзаро муносабатларни йўлга қўйиш асосида жамоада бир-бирини тушиниш, ўзаро ҳурмат муҳитининг юзага чиқишида муҳим омил ҳисобланади.

Хулқ-атвор хусусиятлари - бу тренер ва спортчиларнинг ўзаро муносабатлари қандай ривожланиб боришини кўрсатади. Ушбу хусусият бўйича "Зомин бўрилари" профессионал футбол жамоаси синалувчиларининг ўртача кўрсаткичи 6.4 ни ташкил этиб тренер ва спортчиларнинг ўзаро муносабатлари ривожланиб бориш тенденциясига эга эканлигини ифодалаб берди.

Хулқ-атвор хусусиятларига эътибор қаратувчи тренер ўз фаолиятида шогирдларига нима тўғрию, нима нотўғри эканлигини англаштириш, тартиб-интизомга амал қилиш, масъулият ва жавобгарлик туйғуларини шакллантириш асосида ўзаро ҳурмат муҳитини яратишга интилади (диограмма -1).

"Зомин бўрилари" профессионал футбол жамоасида тренер-спортчи тизимидаги муносабатларнинг ифодалиниши. Ю.Л.Ханин, А. Стамбулов услуби бўйича.

Диограмма-1

Жамоанинг ҳар учала, яъни гностик, эмоционал ва хулқ-атвор хусусиятлари бўйича ўртача кўрсаткичи 20.2 ни ташкил этди. Бу эса жамоада ўзаро муносабатлар юқори ижтимоий нормаларга таяниб олиб борилишидан далолат беради. Олинган натижалар таҳлидан ҳам кўришимиз мумкинки, "Зомин бўрилари" профессионал футбол жамоасида тренер-спортчи тизимидаги ўзаро муносабатлар жамоада ижобий ижтимоий-психологик муҳит мавжудлигидан далолат бериб, тренер

спортчилар томонидан ўз касбининг устаси сифатида идрок этилади. Жамоанинг 2019-йилги Пролигада эришилган мувафаққиятлари ҳам буни тасдиқлайди.

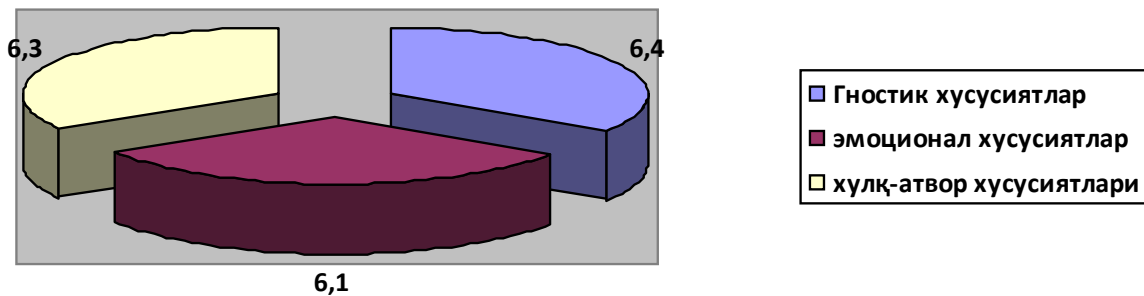
Иккинчи тадқиқот объектимиз Сўғдиёна ПФКнинг ёш футболчилар жамоасида тренер-спортчи тизимидаги муносабатларда гностик жиҳатларнинг ўртача кўрсаткичи 6.4 ни ташкил этди. Демак, мазкур жамоада ҳам тренер спортчилар томонидан юқори билим ва малакаларга мутахассис сифатида баҳоланади.

Эмоционал жиҳатлар бўйича натижаларнинг ўртача кўрсаткичи 6.1 ни ташкил этиб, тренернинг шахс сифатида спортчилар учун жозибadorлиги юқори баҳоланган, яни тренерни хушмуомалали инсон сифатида билишади.

Хулқ-атвор хусусиятлари бўйича синалувчиларининг ўртача кўрсаткичи 6.1 ни ташкил этиб тренер ва спортчиларнинг ўзаро муносабатлари ривожланиб бориш тенденциясига эга эканлигини ифодалаб берди (диограмма-2).

Сўғдиёна ПФКнинг ёш футболчилар жамоасида тренер-спортчи тизимидаги муносабатлар кўрсаткичи

Диограмма-2

Сўғдиёна ПФКнинг ёш футболчилар жамоасида тренер шахси фаолияти ва тренер-спортчи тизимидаги ўзаро муносабатларнинг ҳар учала:гностик, эмоционал ва хулқ-атвор хусусиятлари бўйича ўртача кўрсаткичи 18.8 ни ташкил этди.

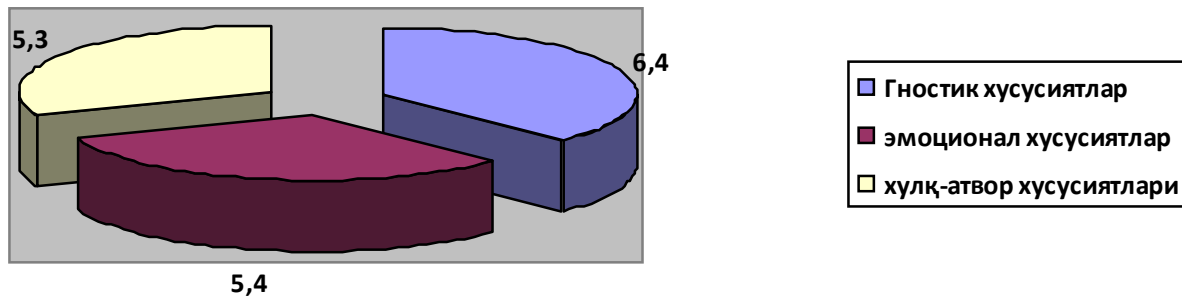
Учинчи тадқиқот объектимиз ҳисобланган Насаф ПФКнинг ёш футболчилар жамоасида тренер шахси фаолияти ва тренер-спортчи тизимидаги муносабатларда гностик жиҳатларнинг ўртача кўрсаткичи 6.4 ни ташкил этди. Демак, мазкур жамоада ҳам тренер спортчилар томонидан юқори билим ва малакаларга мутахассис сифатида баҳоланади.

Эмоционал жиҳатлар бўйича натижаларнинг ўртача кўрсаткичи 5.4 ни ташкил этиб, тренернинг шахс сифатида спортчилар учун жозибadorлиги ва бошқалар билан муносабат ўрната олишдаги фаоллиги ўртача кўрсаткичда баҳоланган.

Хулқ-атвор хусусиятлари бўйича синалувчиларининг ўртача кўрсаткичи 5.3 ни ташкил этиб тренер ва спортчиларнинг ўзаро муносабатлари айрим қийинчиликларга эга эканлигидан далолат беради.

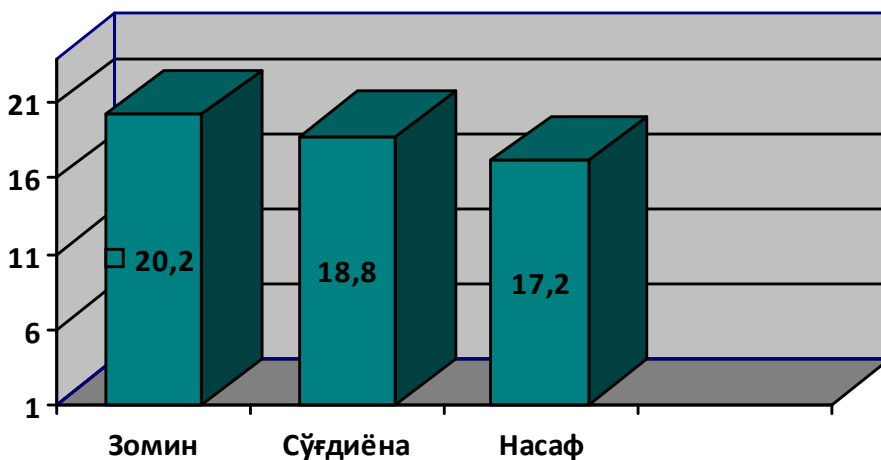
Ҳар учала хусусиятлар:гностик, эмоционал, хулқ-атвор хусусиятларининг ўртача кўрсаткичи 17.2 ни ташкил этиб, спортчиларда тренер фаолиятига ва фаолият услубига нисбатан танқидий муносабатини сезишимиз мумкин. Бу ўз навбатида тренернинг фаолият услубида спортчилар билан индивидуал ва жамоавий муносабатлар ўрнатишда баъзи қийинчиликлар учраб туришидан далолат беради (диограмма 3).

Насаф ПФКнинг ёш футболчилар жамоасида тренер шахси фаолияти ва тренер-спортчи тизимидаги муносабатлар кўрсаткичи
 Диаграмма-3

Тадқиқот ишидаги натижаларни умумлаштириб ҳар учала жамоада Ю.Л.Ханин, А. Стамбулов томонидан ишлаб чиқилган "Тренернинг шахсий фаолияти хусусиятларини ижтимоий -персептуал баҳолаш" услуби асосида олинган натижаларнинг тизимлашган кўриниши қуйидагича мазмунга эга бўлди. Бунда тренерлар фаолияти услубининг ҳар учала хусусиятлар:гностик,эмоционал,хулқ-атвор хусусиятлари кўрсаткичлари 24 баллик баҳолаш тизимида асосида ифодаланган.(диаграмма-4)

Тренерлар фаолиятини ижтимоий - персептуал баҳолаш кўрсаткичлари.
 Диаграмма-4

Олинган натижалар асосида қуйидагича хулосалар қилиш мумкин:

- Тренерлик ишидаги муваффақият кўп жиҳатдан, тренернинг билимига ва спортчилар ва жамоа билан муносабатларини тўғри ўрната олишига ҳамда ўз билимларини шогирдларига узата олишдаги маҳоратига боғлиқ бўлади;
- Тренернинг спортчилар ва спортчиларнинг тренер ҳақида этарлича маълумотларга эга бўлиши ўзаро тушуниш ва ишончга, мақсадлар бирлигини англашга олиб келади;
- "Тренер-спортчи" тизимидаги ўзаро муносабатларнинг кечиши тренернинг спортчилар кутадиған ролни қай даражада бажара олиши билан ҳам белгиланади. Агарда, тренер ўз касбий ролини мувафаққиятли бажара олса, спортчилар томонидан юқори персептуал баҳолаш юзага келишига асос бўлиши мумкин. Бу эса спортчиларда танланган фаолиятдан қониқиш ҳосил қилиши ва мувафаққиятга интилиш мотивацияларининг таркиб топишига замин яратади.

Иқтибослар/Сноски/ References

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг "Ўзбекистонда болалар спортини ривожлантириш жамғармасини тузиш тўғрисида"ги Фармони (2002 йил, 24 октябрь) . Маърифат газетаси, 2002 йил, 31 октябрь 2 б. (// Decree of the President of the Republic of Uzbekistan "On the establishment of the Children's Sports Development Fund in Uzbekistan". (24 October, 2002) "Marifat" journal 31 October, 2002. 2 p//).
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг "Ўзбекистонда футболни ривожлантиришни мутлақо янги босқичга олиб чиқиш чора-тадбирлари тўғрисида" ги Фармони.4-декабрь 2019- йил- <http://lex.uz/m/acts/4631208> (//Decree of the President of the Republic of Uzbekistan "On measures to bring the development of football in Uzbekistan to a completely new level". December 4, 2019 - [http // lex.uz / m / acts / 4631208//](http://lex.uz/m/acts/4631208/))
3. Фалсафа:таълим ва инновация. Ёш олимлар илмий -амалий конференцияси материаллари тўплами.ЎЗМУ 2012 -йил, 244-бет. (// Philosophy: education and innovation. Collection of the materials from the young scientists conference. NUU 2012. 274 p//).
4. Ханин Ю.Л. Психология общения в спорте, М. 1980.- 124-126 с.(//Khanin Yu.L. The Psychology of Communication in sport, М. 1980.-124-126 p //).
5. Ильин Е.П. Факторы, обуславливающие эффективность педагогического общения / Психология физического воспитания. - СПб: Изд. - во РГПУ им. А.И. Герцена, 2000. - 486 с. (//Ilyin E.P. Factors determining the effectiveness of pedagogical communication / Psychology of physical education. - SPB: Publ. - in the Russian State Pedagogical University named after A.I. Herzen, 2000 .-- 486 p //).
6. Деркач А.А., А.А. Исаев. Творчество тренера. - М.: ФиС, 1982 -236 с (// Derkach A.A., A.A. Isaev. Creation of coach. - М .: FiS, 1982 .- 236 p //).
7. Коломейцев Ю.А. Взаимоотношения в спортивной команде. - М.: 1984, с 246. (//Kolomeitsev Yu.A. Relationships in asports team.- М .: 1984.-- 246 p //).